

HASAN BEY-ZÂDE AHMED PAŞA, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, 926–1045 / 1520–1635, Hazırlayan Dr. Şevki Nezih Aykut, 3 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVIII. Dizi – Sayı 6, Ankara 2004, I-DXL (Tahlil- Kaynak Tenkidi) + 1085 (Metin) + 1087 – 1188 (Dizin).

Osmanlı tarihinin en çok tanınan eseri tarihçilerin istifadesine sunulmuş bulunuyor. Örnek bir çalışma ile gün ışığına çıkmış bulunan bu eser, hemen hemen çağdaşı bazı eserlere de kaynak olmuştur. Eser, yayınlayanın ifadesine göre "asıl kaynak" (asli metin) olarak tavsif edilmiştir. En sağlıklı bir metin ortaya konmuştur. Bu sûretle araştırmacılar eksik yazma nüshalar yüzünden yanlışlığa düşmeyecekler, elimizdeki esere müracaat edecekler.

Bu eser yıllar önce Prof. Dr. Nezih Aykut tarafından merhum Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu (vefatu 28 Haziran 1990)'nun danışmanlığında doktora tezi olarak alınmıştı. Yıllar süren yoğun bir çalışma ve basım işleri sonucunda Osmanlı tarihinin ve tarihçiliğinin bu âbide eseri meydana çıkmış bulunmaktadır.

Eserin I. cildi olan "Tahlil-Kaynak Tenkidi" kısmı, şimdiye kadar alışılmamış hacimde (540 sayfa) dır. Yayınlayan, bu kısmı on bölüme ayırmıştır. Eserin bilimsel değerini layıkıyla anlayabilmek için bu on bölümü tanımakta yarar var.

I. Bölümde önce Hasan Bey'den bilahire oğlu ve eserin müellifi Ahmed Paşa'nın hayat hikâyesinden bahsedilmektedir. Müellifin kendi adından ziyade babasına izafetle Hasan Bey-zâde olarak anıldığı ve "Hamdi" mahlasını taşıdığı belirtilmiştir. İyi bir medrese eğitimi alan Hasan Bey-zâde'nin hocaları arasında Şeyhülislâm Zekeriya Efendi ile Selâmi-zâde Mehmed Efendi bulunuyordu. Ancak Hasan Bey-zâde ilmiye sınıfını terk ile Dîvân-ı Hümayun hizmetine girdi. Sonra III. Mehmed'in Eğri seferine katıldı (1596). Bu seferden sonra peşpeşe Varat, Uyvar, Kanije, İstolni-Belgrad ve Peşte seferlerinde bulundu. I. Ahmed'in saltanatında Baştezkireci oldu, bilahire maliye hizmetinde görevler aldı. Anadolu defterdarı oldu. Akabinde Tuna, Karaman ve Halep defterdarlığı ile Kefe ve Karaman beylerbeyliklerinde görev aldı. Hasan Bey-zâde son olarak IV. Murad'ın Revan seferine katıldı. Sefer dönüşünde İstanbul'da 1046 (1636 – 37) da vefat etti.

II. Bölümünde müellifin eserleri tanıtılmaktadır. Görevden uzak kaldığı yıllarda maişetini temin etmek üzere Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcû't-Tevârih*'ini telhis etmiştir. *Telhis-i Tâcû't-Tevârih* adını taşıyan bu eserin Prof. Dr. Aykut'un araştırmasına göre kaynak değeri yoktur. Ancak *Hasan Bey-zâde Tarihi*'nin ilk kısmını teşkil etmektedir. Müellifimizin diğer bir eseri siyasetnâme mahiyetinde olup *Usûlü'l-hikem fi Nizâmi'l-âlem* adını taşımaktadır. Bu eser *ez-Zemaşeri*'nin *Rebî'ü'l-ebâr* ve *Nusûsü'l-ahbâr*'ına dayanan Mehmed b. Kasım'ın *Ravzü'l-ahyâr* adlı eserinin kısaltılması suretiyle meydana getirilmiştir. Prof. Dr. Aykut eserin muhteviyatı hakkında geniş bilgi vermiştir (s.XLIX-LV). Müellifin müretteb bir eserinin daha bulunduğunu, ancak tek nüsha olduğu bilinen bu eserin de zayı olduğu anlaşılıyor.

III. Bölümde Osmanlı tarih yazıcılığının bir özeti ve tarihçilerin birbirini etkilemesi ortaya konmuştur. Bu cümleden olarak Hasan Bey-zâde'nin eserinin birinci kısmını yazarken *Tâcû't-Tevârih*'ten etkilendiği de anlaşılmıştır. Müellif nakiller yaparken bazen mana bütünlüğünü bozmamış, bazen de kısaltmış veya ifadeyi basitleştirmiştir. Bu yüzden yer yer mananın kaybolduğu da yayınlayan tarafından tespit edilmiştir. Bazen de dikkatsizlik sonucu yanlış aktarma-

lar görülmektedir (s. LVII). Yayınlayan tarafından Hasan Bey-zâde'nin Kanunî devri için kaynak seçiminde dikkatli davrandığı, Kemal Paşa-zâde'nin X. *Defteri*'nden, Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'sinden, Celâl-zâde Mustafa'nın *Tabakâtü'l-memâlik*'inden, Ramazan-zâde Mehmed Paşa'nın *Tarih-i müntehab*'ından, Hâce-zâde Mehmed Efendi'nin *İbtihâcû't-tevarih*'inden ve Mehmed Mecdi Efendi'nin *Hadâku'ş-Şakâik*'inden yararlandığı tesbit edilmiştir.

Hasan Bey-zâde'nin II. Selim ve III. Murad devirleri için kaynak seçerken titiz davranmadığını iddia eden yayınlayan, müellifin düştüğü hataları da belirtmiştir (s. LIX-LXII). Müellif zaman zaman devlet erkânını tenkid süzgecinden geçirmektedir. Yanlış tasarruflar, yersiz tayinler, müellifin gözünden kaçmamıştır. Yayınlayanın tesbitlerine göre müellif, lüzumsuz anlatım ve açıklamalardan kaçınmıştır. Ayrıca müellifin iyi bir tahkik fikrine sahip olduğu ve peşpeşe yapılan teliflerde bazı hataların düzeltildiği de tespit edilmiştir.

Hasan Bey-zâde kendisinden sonra gelen bazı müverrihlerin tenkidine uğramıştır. Bunlar Peçuyî, Kâtüb Çelebi ve Naima olup, hatalı ve uzun uzadıya verilen bilgiler yüzünden tenkidlerini esirgemediklerini, yayınlayan tesbit etmiştir. Müellifin kendi devrine ait olan bazı tarihî olayları hatalı naklettiği tesbit edilmiştir. Yayınlayan bu hatalı bilgilerin yerlerini işaret etmiştir. Eseri kullananların bu sayfalara dikkat etmeleri gerekir (s. LXXII-LXXIV).

IV. Bölüm Hasan Bey-zâde'nin üslubuna ayrılmıştır. Müellifin kaynaklarının etkisinde kaldığı tespit edilmiştir. Bazen kısaltmaya gittiği veya sadeleştirmeyi tercih ettiği anlaşılıyor. Yaşadığı devir için ise sade bir dil kullanan müellif, yer yer süslü ifadeler de kullanmıştır. Bu cümleden olarak seciler, eş anlamlı kelimeler, deyimler ve mecazî ifadeler ile benzetmelerden örnekler sıralanmıştır.

V. Bölüm *Hasan Bey-zâde Tarihi*'nin ikinci bölümünü tanıtmaktadır. Tarihin en önemli kısmı olan bu ikinci cildinde III. Mehmed devrinden itibaren müellif şahid olduğu olayları anlatmaktadır. Ayrıca katıldığı seferler, almış olduğu görevler ile hadiseleri kronolojik sırayla, bazen sebep ve sonuçlarıyla birlikte tarihine kaydetmiştir. Padişahların yaptığı hayır işleri, vüzerâ, ulema ve meşayihin hayat hikâyeleri de anlatılmaktadır. Yayınlayan başlıca hadiseleri bu bölümde sıralayarak araştırmacılara yardımcı olmaya çalışmıştır (LXXXI-LXXXII).

VI. Bölümde yayınlayan, eserin telif sebebi ile telif merhalelerine yer vermiştir. Eserin ikinci kısmının mukaddimesinde devrin ulemasının teşvikleriyle yazmaya başladığını ifade eden Hasan Bey-zâde, bunu *Telhîs-i Tâcû't-tevarih*'e zeyl olarak düşünmüştür. Bu bölümde Hasan Bey-zâde'nin devrin uleması ve seçkin kimselerle temasta bulunduğu dair haberlere yer verilmiştir. Hoca Sadeddin Efendi ile Şeyhülislâm Zekeriya-zâde Yahya Efendi bunlara örnektir. Burada altı adet telif büyük bir titizlikle incelenmiştir.

VII. Bölüm en uzun bölüm (171 sayfa) olup eserin kaynaklarına ayrılmıştır. Tanınmış Osmanlı tarihlerini inceleyip alıntılar yapmış olan müverrihimiz, yayınlayanın tesbitlerine göre kaynak seçiminde isabetli davranmıştır. Prof. Dr. Aykut'un Hasan Bey-zâde'nin eserleri nasıl kullandığına dair titiz bir çalışma yaptığı anlaşılmaktadır. Sistemli bir incelemeyle eserler genel olarak istifadenin hacmi, hangi nüshadan istifade edildiği ve istifade şekli (aynen, mealen, kısaltma, takdim-tehir, ifadeyi kendine maletme, tarihlerin ve isimlerin atılması, başlıkların ihmal edilmesi, yanlış aktarmalar, yanlışların düzeltilmesi gibi) matbaacılık dilindeki ifadesiyle karın-yarık şeklinde örneklendirilmiştir. Hasan Bey-zâde'nin yararlandığı tanınmış eserler şunlardır: Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i âl-i Osman*; Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme*; Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik* ve *derecâtü'l-mesâlik*; Ramazan-zâde Mehmed Paşa, *Tarih-i müntehab li'l-fehmi akreb*; Mehmed Mecdi, *Hadâku'ş-Şakâik* veya *Şakâik Tercemesi*; Hâce-zâde Mehmed Efendi, *İbtihâcû't-tevarih*. Burada önemle belirtilmesi gereken bir husus da

müverrihimizin bazı hadiseleri babası Reisülküttab Hasan Bey'den dinleyip nakletmiş olmasıdır. Hasan Bey-zâde, III. Mehmed devrinden itibaren (1595) kendi gözlemlerini kaydetmiştir. Bu tarihten sonra devlet hizmetinde iken ve katıldığı seferlerde almış olduğu görevler, şahidi olduğu hadiseler hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir. Bundan dolayı VIII. Bölümde zikredilen tanınmış Osmanlı tarihçilerine kaynak olmuştur.

VIII. Bölüm *Hasan Bey-zâde Tarihi*'nin tesirlerine ayrılmıştır. Bu cümleden olarak eser bazı önemli tarihlerin de kaynağıdır. Prof. Dr. Aykut, eseri bu yönden de büyük bir vukuf ile incelemiş ve VII. Bölümde olduğu gibi bu defa eserden yararlanan müverrihlerin eserlerini sistemli bir incelemeye tabi tutmuştur. *Hasan Bey-zâde Tarihi*'nden yararlanan müverrihler ve eserleri şunlardır: Nevî-zâde Atâî, *Şakâik Zeyli* veya *Hadâiku'l-hakâik fî tekâmileti's-Şakâik*; Peçuylu İbrahim, *Tarih*; Kâtib Çelebi, *Fezleke*; Solak-zâde Mehmed Hemdemî, *Tarih*; Naima, *Tarih*.

IX. Bölüm *Hasan Bey-zâde Tarihi*'nin nüshalarının tavsifine tahsis olunmuştur. Yayınlayan şimdiki kadar kataloglarda ve müracaat kitaplarındaki bilgilerin eksik ve hatalı olduğunu ifade etmektedir. Prof. Dr. Aykut yoğun çalışmalar sonucunda nüshaları altı ana grupta toplayıp her bir nüshayı tanıtmıştır.

X. Bölüm eserin metin tesisinde takip edilen yola ayrılmıştır. Ayrıca bir sonuç ilâve edilerek müellif ve eser hakkındaki bilgiler tazelenmiştir.

Eserin II. ve III. ciltleri metne ayrılmıştır. İtina ile hazırlanmış olan dizin metnin sonundadır. Yoğunluk gösteren nüsha farkları yayınlayanın titiz çalışmasının diğer bir ifadesidir. Yer yer şiirler ve tarih düşürmeler görülmektedir. Metindeki dil XVII. yüzyıl edebî metnini aksettirmektedir. Eserde dikkati çeken husus hadiselerin teferruatlı verilmesidir. Bu yüzden de kendisinden sonraki müverrihlere tereddütsüz kaynak olmuştur. Devlet teşkilâtı hakkında tafsilatlı bilgiler teşkilât tarihçileri için önemlidir. Eser, devlet adamları ve ulema hakkında da geniş bilgi vermektedir. Seferlere katılmış olmasından dolayı ordu ve asker hakkındaki malumat pek fazladır. Gerekliğinde düşman ordusu hakkında da teferruata girmiştir. Celâlîler ve eşkıyaya dair yoğun bilgiler dikkati çekmektedir. Hasan Bey-zâde okuyucuyu bilgilendirmeyi bir görev kabul etmiş ve daima bunun gayreti içinde olmuştur.

*Hasan Bey-zâde Tarihi*'nin yayınlanması Osmanlı tarihçilerine büyük bir hizmettir. Birçok yazması olan bu eserin araştırmacı hizmetine sunulması başvuruda tereddütleri de ortadan kaldırmıştır. Bu sûretle başka eserlere kaynak olduğu teyid edilmiş ve öne çıkmıştır. Yıllar süren yoğun bir çalışma mahsülü olan bu eser layık olduğu itibarı da kazanmıştır.

MÜCTEBA İLGÜREL

